

ZOFIA OKRAJ

UNIWERSYTET JANA KOCHANOWSKIEGO W KIELCACH

Dlaczego działania transgresyjne intrygują i inspirują do badań (także) autobiograficznych?

Isć drogą transgresora:
żyć, tworzyć, nie poddać się...

Maria Janion

Wstęp

Życie ludzkie ujęte w badaniach biograficznych zawiera opisy różnego rodzaju doświadczeń związanych niejednokrotnie z rozwiązywaniem trudnych problemów, relacje z przełomowych życiowych wydarzeń, które przyczyniały się do podejmowania niełatwych nieraz decyzji, świadectwa zmagania z przeciwnościami losu, które są afirmacją ludzkiej siły, determinacji i woli zarówno szczęśliwego życia, jak i rozwoju związanego z poszukiwaniem i tworzeniem „czegoś nowego” – w aspekcie poznawczym (wiedza), pragmatycznym (umiejętności), behawioralnym (zachowania) itd. Życie bez trudu, problemów i zmagania – proste, spokojne i „oczywiste” – nie inspiruje do eksploracji badawczych. Intrygujące dla badaczy są historie życia osób, które odważnie wchodziły „w nieznanne”, przekraczając przy tym różnego rodzaju granice, odważnie podejmowały niekonwencjonalne czasem działania, wychodząc przy tym „poza” zweryfikowane dotychczas możliwości i odkrywając na nowo swój potencjał.

Celem autorki niniejszego opracowania jest nakreślenie istoty, rodzajów oraz motywów podejmowania takich właśnie działań transgresyjnych,

a także poszukiwanie źródeł fascynacji naukowców i badaczy zarówno samym pojęciem transgresji jak i treściami założeń składających się na paradygmat psychotransgresjonizmu.

Czym są transgresje?

Termin „transgresja” pojawił się na początku XX w. na gruncie filozofii za sprawą George’a Bataille’a, który w 1930 roku użył tego słowa na określenie przekraczania ludzkiej wiedzy o otaczającej rzeczywistości (Ślaski, 2012: 2).

Jednym z pierwszych uczonych, który używał pojęć transgresji i granicy, był Michel Foucault (1977). Pisał on, że „transgresja przekracza granice”, a „granic takich jak tabu nie można unicestwić, można je jednak przełamać”. Zajmował się transgresjami intelektualnymi, takimi jak rozszerzanie zakresu dyscyplin naukowych, jak odślanianie tabu w życiu seksualnym przez Zygmunta Freuda, jak przełamywanie pewnych stereotypów językowych (Koziński, 2004: 47–48). W późniejszym czasie (1984) M. Foucault zastosował termin transgresja w odniesieniu do władzy oraz zjawiska naruszania relacji między ludźmi, czyli dominowania jednej osoby nad drugą. Według M. Foucault już sama zmiana myślenia o sobie i innych ludziach, zmiana swego stylu bycia jest pewnego rodzaju transgresją (por. Koziński, 1997, Kapusta, 2002).

Termin ‘transgresja’ posiada zróżnicowane znaczenia – od pozytywnego do negatywnego – i jest używany w wielu gałęziach nauki, między innymi:

- a) w prawie – na oznaczenie negatywnego w zamiśle i skutkach łamanie zasad, przekraczania norm społecznych;
- b) w socjologii – gdzie stosuje się go w odniesieniu do zjawiska przenikania się kultur, w wyniku czego powstają „nowe kulturowe jakości”;
- c) w literaturoznawstwie – na oznaczenie wszelkich zmian w poznaniu, które mogą służyć zdobyciu nowych informacji o świecie lub człowieku i jego przyszłości;
- d) w geografii – na określenie zjawiska zalewania lądu przez morza w wyniku topienia się lodowców (por. Koziński, 2007: 20).

W rozważaniach o estetyce wyróżnia się transgresję „wstępującą”, oznaczającą doświadczanie sytuacji granicznych przez jednostkę i rozwijanie jej dążeń egzystencjalnych z uwzględnieniem etyki, oraz „zstępującą”, która nie kieruje się zasadami moralnymi i często kojarzona jest ze złem (Kolarzowa, 2000: 105).

O ewentualności pejoratywnego przekierowania własnej aktywności w stronę zła wspomina sam J. Koziński (1997), a także między innymi

mi Chris Jenks (2003: 2), pisząc, iż analiza idei transgresji prowadzi do umieszczenia jej na kontinuum, zarówno wertykalnym, jak i horyzontalnym w następujących dychotomicznych układach: *sacrum* – *profanum*; norma – patologia, rozsądek – szaleństwo, centrum – peryferie, czystość – skaza itp.

Istotnym terminem w rozumieniu działań transgresyjnych człowieka jest „granica”, pojmowana jako:

- 1) ogrodzenie (o charakterze fizycznym), które oddziela terytorium prywatne od całego środowiska ekologicznego. Przekroczenie go oznacza ekspansję na czyjąś własność;
- 2) granica symboliczna, czyli intelektualna, na przykład zakres posiadanej wiedzy o świecie i sobie samym;
- 3) granice społeczne wyznaczane przez zakazy i nakazy publiczne, pozycję społeczną czy zakres posiadanej władzy; wyjście „poza” tego typu granice rodzi transgresję czasem budującą – konstruktywną, czasem rujnującą – destruktywną (Kozielecki, 1997: 45).

Jak podkreśla Romana Kolarzowa (2000: 109), właśnie „granice” są miejscem, gdzie skupiają się typowe dla transgresji zjawiska antynomiczne, gdzie ich sprzeczny charakter ulega swoistemu zawieszeniu, tak znaczącemu, że umożliwia ono proces hybrydyzacji. Pozytywna wartość transgresji polega zaś właśnie na dopuszczeniu do zaistnienia czegoś, co w świecie klarownie uporządkowanym, którego struktura była przejrzysta, byłoby niewyobrażalne albo mogłoby być postrzegane tylko jako absurdalne zakłócenie ładu (*ibidem*).

Na szczególny związek granicy i transgresji zwracają uwagę Arthur Arnaud i Gisele Excoffon-Lafarge (1984: 326), twierdząc, iż „to nie transgresja ustala granicę, ale to co rysuje granicę piętnuje transgresję, a to co wpisuje się w transgresję zaznacza się i zaciera w granicy”.

W koncepcji psychotransgresjonizmu opracowanej w Polsce przez Józefa Kozieleckiego wyróżnia się różne typy granic: materialne: (zasoby finansowe, infrastrukturalne), społeczno-kulturowe (obyczaje, zakazy i nakazy moralne, zjawisko tabu), symboliczne (na przykład pułap dotychczasowej wiedzy naukowej i potocznej), osobiste – wyznaczane przez własne (sprawdzone) możliwości każdego człowieka, dotychczas wykorzystany potencjał intelektualny, zweryfikowane zdolności itp. (Kozielecki 2004: 47). Niektóre z tych granic mają wymiar mentalny (istnieją jako wyimaginowane konstrukty w ludzkim umyśle), inne są faktyczne i tworzą rzeczywiste, często niezwykle trudne do pokonania przeszkody (finansowe, architektoniczne, mechaniczne itp.).

Pierwsza, ogólna definicja transgresji autorstwa J. Kozieleckiego (1983: 3) głosiła, iż jest to: „intencjonalne wychodzenie człowieka poza to czym jest i co posiada”. Zgodnie z późniejszą, bardziej rozbudowaną definicją

sformułowaną przez tego autora, uznawanego za prekursora i propagatora teorii psychotransgresjonizmu w Polsce, termin transgresja oznacza:

[...] działanie twórcze, innowacyjne i ekspansywne, zarówno indywidualne jak i zbiorowe, które przekracza dotychczasowe granice ludzkich osiągnięć. Wykonując je człowiek wychodzi poza swoje ograniczone możliwości, poza swoją niedoskonałość [...] i dzięki temu tworzy nowe wartości i rozwija siebie. Odkrycia naukowe, opracowanie wynalazków technicznych, rozwój dzieł sztuki, łamanie tabu i stereotypów, projektowanie reform, walka o prawa człowieka, oryginalne metody kształcenia a także kształtowania własnej osobowości to tylko niektóre przykłady tego sprawstwa (Kozielecki, 2004 : 45).

Dzięki tym intencjonalnym działaniom człowiek zdobywa lub tworzy nowe wartości, które gratyfikują jego wyższe potrzeby, takie jak poczucie własnej wartości. Jak podkreśla J. Kozielecki, transgresje są źródłem rozwoju wewnętrznego i zewnętrznego (Kozielecki, 2007: 244).

Ze względu na sferę działania wyróżnia się następujące rodzaje transgresji:

1. Działania praktyczne skierowane na świat fizyczny (transgresje „ku rzeczom”), których celem jest rozszerzenie stanu posiadania dóbr materialnych czy zajęcie nowego terytorium.
2. Działania skierowane na ludzi (transgresje ku innym), których celem jest między innymi powiększenie zakresu wolności indywidualnej, rozszerzenie dominacji, zdobycie władzy.
3. Działania symboliczne, indywidualne (transgresje ku symbolom), czyli akty twórcze, dzięki którym człowiek wzbogaca wiedzę o świecie, zdobywa nowe informacje, tworzy naukę, sztukę, technikę.
4. Działania autokreacyjne zwane tworzeniem siebie według własnego projektu (transgresje ku sobie), w których człowiek intencjonalnie rozwija swój charakter i umysł, zwiększa siłę woli, wzbogaca osobiste doświadczenie (Pufal-Struzik, 2011: 296).

Ze względu na rangę wyróżnia się:

1. Transgresje psychologiczne (P), czyli działania, dzięki którym człowiek przekracza granice własnej niewiedzy, niemocy, słabości. Pokonując różnego rodzaju trudności – rozwija samego siebie, wzbogaca własną osobowość. Tego typu działania twórcze mają znaczenie wyłącznie indywidualne – są ważne i wartościowe dla podejmującej je osoby, dając jej poczucie satysfakcji z pokonanych trudności, rozwiązanych problemów a tym samym wzmacniając jej poczucie własnej wartości.
2. Transgresje historyczne (H) oznaczają takie rodzaje aktywności twórczej, w których człowiek przekracza granice nieprzekroczone do tej pory przez żadną inną osobę, przyczyniając się tym samym do rozwoju nauki (odkrycia, wynalazki, formułowanie nowych teorii) oraz istotnego wzbogacenia kultury. Działania te rewolucjonizują niekiedy dotychczasowy zasób wiedzy z danej dziedziny naukowej,

stają się podwalinami do zmiany paradygmatów, w obrębie których wyjaśniane są różnego rodzaju zjawiska, przyczyniają się do opamiętania nieuleczalnych dotąd chorób, są najznamienszym dowodem siły drzemiącej w ludzkich umysłach, a także nieocenionego znaczenia determinacji i wytrwałości w dążeniu do osiągnięcia postawionych sobie celów (Kozielecki, 1997: 53). Działania transgresyjne mają swoje dystynktywne właściwości odróżniające je od przeciwnych im działań ochronnych. Główne różnice między wymienionymi formami aktywności przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Główne różnice między zachowaniami „ochronnymi” a transgresyjnymi

Kryterium porównawcze	Zachowanie „ochronne”	Zachowanie transgresyjne
Reprezentacja mentalna własnej sytuacji życiowej	„Nie jest dobrze, ale trudno/ trzeba się z tym pogodzić, widać tak musi być...” „Lepiej nic nie zmieniać...” „Lepiej się nie wychylać...”	„Nie jest dobrze, więc trzeba coś z tym zrobić, rozwiązać problem”... „Trudności są po to, by je pokonywać”. „W życiu warto realizować marzenia, osiągać cele...”
Przestrzeń działania	Dobrze znana, określona przez „ramy” (granice) w obrębie których porusza się człowiek.	Nieznana, związana z „wyjściem” poza znane granice działania.
Typ działań	Automatyczne, nawykowe, powtarzalne, wciąż „to samo”/ „tak samo”/według znanego przepisu/niezawodnego algorytmu.	Nowe, wymagające twórczego myślenia, rozwiązywania problemów, kreatywności, dzięki której rodzą się pomysły jak działać.
Cel	Zachować <i>status quo</i> .	Rozwijać się, iść „do przodu”, pokonywać ograniczenia, poznawać „nowe i nieznanne”.
Potrzeba	Bezpieczeństwa (boję się iść „w nieznanne”, więc lepiej zostanę tu, gdzie jestem).	Hubrystyczna (potwierdzenie własnej wartości) – chcę, zrobię to! (A przynajmniej spróbuję...)
Poziom ryzyka	Niski	Wysoki (nie wiem, co się stanie po przekroczeniu pewnej granicy).
Rozwój własnego potencjału	„Stoję w miejscu”. Tak jest pewniej i bezpieczniej. Najważniejsze to nie stracić tego, co mam. Wartość najcenniejsza to „święty spokój”.	„Idę do przodu”, „wychodzę poza to co znam, umiem itp. nawet jeśli trzeba zaryzykować...”

Źródło: opracowanie własne na podstawie: J. Kozielecki (2004; 2007); I. Pufal-Struzik (red.) (2008); B. Bartosz. A. Keplinger, M. Straś-Romanowska (red.) (2011).

Człowiek w obliczu odczuwanych „granic” wyznaczanych przez różnego rodzaju trudności może te niedoskonałości zaakceptować i dalej z nimi żyć – w stanie frustracji, poczuciu niespełnienia, czasem wykluczenia.

Może jednak dokonać transgresji i zdecydować się na „wyjście poza” niezadowolającą sytuację obecną, pokonanie ograniczeń i podjęcie przemyślanych działań transgresyjnych na rzecz poprawy danej sytuacji.

Motywy działań transgresyjnych

Według J. Kozińskiego u podłoża działań transgresyjnych leży potrzeba hubrystyczna (hubris), czyli potrzeba potwierdzania własnej wartości. Może ona przybierać formę rywalizacyjną (pokonywanie innych) lub nakierowaną na dążenie do osobistej perfekcji/doskonałości. Potrzeba wzmacniania poczucia własnej wartości odgrywa główną rolę w motywowaniu jednostki do działań przekraczających jej własne możliwości. Jak pisze Wiesława Limont (2011: 97):

W jej skład wchodzi różne emocje pozytywne takie jak: nadzieja, radość, pycha ale przede wszystkim mechanizmy autowaloryzacji, samoprezentacji i podnoszenia własnych kompetencji, które mają służyć ciągłemu potwierdzaniu i wzrostowi własnej wartości osoby. Według J. Kozińskiego: człowiek potwierdza lub wzmacnia swoją wartość dzięki stałemu polepszaniu jakości swoich dokonań, dzięki sięganiu po mistrzostwo. W procesie tym nie jest ważna skala społecznych porównań, nie są istotne komunikaty płynące ze środowiska o percepcji transgresji. To co liczy się naprawdę dla człowieka to wewnętrzne standardy doskonałości, które jednostka sama tworzy i których osiągnięcie wpływa na zaspokajanie jej potrzeb.

Zgodnie z założeniami psychotransgresjonizmu proces „wychodzenia poza” niekorzystną sytuację/stan przebiega przez kilka etapów.

Pierwszym z nich jest odczucie „dyskomfortu” powodowane rozbieżnością między stanem obecnym – tym: „jak jest” a stanem pożądanym: „jak chciałbym, aby było” itp. Na tym etapie najsilniej zaznacza się więc krytyczna postawa wobec własnej sytuacji/otaczającego świata, przejawiająca się w „niezadowoleniu z aktualnego stanu rzeczywistości” (Kapusta, 2002: 183). Wizualizacja stanu pożądanego wiąże się z nakreśleniem przez człowieka swoich pragnień, a co za tym idzie, z konkretyzacją celów działania i określeniem jego kierunku.

Kolejnym krokiem na drodze do osiągnięcia „pożądanego stanu rzeczy” jest uświadomienie sobie, dlaczego jeszcze nie jest tak jak chciał(a) bym, aby było; jakie czynniki hamują moje działania i gdzie one tkwią:

- a) we mnie: w moim sposobie myślenia o różnych kwestiach, w braku wiary w to, że może mi się udać, w obawie przed porażką itp.;
- b) w innych ludziach, którzy mówią: „nie uda Ci się, zostaw to, to nie dla Ciebie”;
- c) w zasobach na przykład finansowych (brak pieniędzy);
- d) w kulturowych: zakazach (nie wolno), nakazach (powinieneś) tabuizowanych przestrzeniach myślenia i działania (nie wypada) itp.

Owe czynniki hamujące działania, stojące na przeszkodzie do realizacji planów to właśnie „granice” zarysowujące linię oddzielającą strefę stagnacji i niezadowolenia z siebie i ze swojego życia od strefy „nowej, pożądanej jakości” wynikającej z własnego rozwoju, do której przejście wiąże się jednak z podjęciem poważnego nieraz ryzyka. Nie ma bowiem pewności, że przekroczenie danej granicy i próba pokonania własnej niedoskonałości zakończy się sukcesem. Człowiek decydujący się na działania transgresyjne ma w sobie jednak najczęściej wiele determinacji, która pomaga mu podjąć decyzję o tym, by: iść, starać się, spróbować zmierzyć się z własnymi słabościami i niedoskonałością.

Dążąc do osiągnięcia zarysowanego celu, człowiek aktywnie poszukuje sposobów na pokonanie trudności, a tym samym na aktywne przekroczenie zbudowanych przez nie granic i przejście od stanu: „nie wiem”, „nie umiem”, „boję się”, do: „wiem”, „potrafię”, „nie czuję obawy przed...”. Przekroczenie granicy wyznaczonej przez różne czynniki inhibitujące rozwój i postęp oznacza dla człowieka sukces i osiągnięcie przyjętych celów. Powoduje poczucie spełnienia, zadowolenia i wzrost poczucia własnej wartości, co oznacza również zaspokojenie potrzeby hubrystycznej, która według badaczy twórczości jest głównym motorem napędzającym mechanizm transgresyjnego tworzenia samego siebie.

Co ciekawe, zgodnie z tezami wypracowanymi przez Kozielskiego osiągnięty przez człowieka sukces nie oznacza najczęściej zakończenia drogi tworzenia. Okazuje się bowiem, że bardzo często „transgresja rodzi transgresję” (Kozielski, 2004: 129). Oznacza to, iż przekroczenie danej granicy i osiągnięty sukces wzbudza w człowieku emocje pozytywne, takie jak radość i duma (Kozielski, 2007: 235). Człowiek transgresyjny, który nie zgadza się na „stanie w miejscu”, pozostając niejako „na fali sukcesu” wytycza kolejny cel do osiągnięcia i granicę do przesunięcia/przekroczenia. W ten sposób „transgresje kształtują biografie jednostek, dzieje instytucji, historię narodu i kultury” (Kozielski, 2004: 135). Tendencję do ciągłego doskonalenia siebie autor teorii psychotransgresjonizmu opisuje w następujący sposób:

Jeśli jednostka wczoraj zbudowała sprawne urządzenie techniczne to jutro będzie chciała skonstruować urządzenie jeszcze efektywniejsze, o wyższych parametrach, bardziej sztuczne. Taka drabina perfekcji nie ma końca. W tym wypadku o sukcesie lub niepowodzeniu nie decydują w zasadzie opinie innych, ale własne aspiracje i wewnętrzne standardy mistrzostwa. Standardy te są często tak wysokie, tak prometejskie, że sprostanie im okazuje się nierealne (Kozielski, 1997: 121).

Również A. Arnaud i G. Excoffon-Lafarge (1984: 322) postrzegają działania transgresyjne jako „proces nie dający się ukończyć, proces bez końca”.

Zdarza się, że u człowieka stojącego przed kolejnym dylematem: po przestać na tym/zostać w miejscu czy też przekroczyć kolejną „granicę” i iść dalej pojawia się mechanizm podwyższania wartości subiektywnego praw-

dopodobieństwa, który można uznawać za jeden z istotnych mechanizmów transgresji. Mechanizm ten określa się mianem heurystyki żagla. Zawiera on

[...] proces formowania początkowej oceny prawdopodobieństwa jako normy założonej, istniejącej *implicite*, opartej na intuicji. Ocena ta jest podtrzymywana i wzmacniana na podstawie wielu innych wskaźników. Ponadto towarzyszyć jej mogą pozytywne emocje, wola, inklinacje poznawcze i nadzieja (Nosal, Koziński, 2011: 24).

W uproszczeniu można zatem powiedzieć, że podejmowane przez człowieka działania transgresyjne mogą w pewien sposób „uzależniać”. Z jednej strony prowadzi to do ciągłego rozwoju samego siebie i swojego otoczenia, z drugiej zaś może powodować napięcia, zbytnie koncentrowanie się na sobie i swoich działaniach, bagatelizowanie sygnałów mówiących o zagrożeniach związanych z przekraczaniem kolejnych granic.

Dlaczego działania transgresyjne intrygują i inspirują badaczy?

Motyw transgresji pojawia się w opracowaniach teoretycznych wielu badaczy twórczości (m.in. Nosal, 2011; Limont, 2011; Pufal-Struzik, 2008; Giza, 2008). Jak pisze W. Dobrołowicz (2008: 23):

W dotychczasowej postaci jest to koncepcja typowo teoretyczna, można ją nazwać filozofią nowej psychologii. Nie można mieć wątpliwości co do tego, że jej walory ujawnią się pełniej gdy nagromadzone zostaną fakty empiryczne wynikające z wielostronnych badań.

Analiza literatury przedmiotu pozwala stwierdzić, że motyw transgresji pojawia się w piśmiennictwie naukowym coraz częściej przy okazji różnego rodzaju dyskursów (zob. Żłobicki, 2014), zaś sam termin bywa czasem stosowany również jako element ornamentyki terminologicznej dla opracowań teoretycznych.

Tezy składające się na teorię psychotransgresjonizmu doczekały się jednak również przykładów weryfikacji empirycznych prowadzonych według strategii ilościowej (Ślaski, 2012).

Badania metodą studium indywidualnych przypadków nad osobami podejmującymi działania transgresyjne *beyonders* prowadziła Aleksandra Chmielińska (2015).

Analiza założeń psychotransgresjonizmu, a także refleksje wokół badań inspirowanych tym paradygmatem zachęcają do zastanowienia się nad źródłami fascynacji zjawiskiem transgresji.

Opisywane szczegółowo przez J. Kozińskiego i innych badaczy działania transgresyjne stanowią afirmację człowieczeństwa. Pokazują i przypominają o tym, że człowiek jest istotą zdolną do ciągłego rozwoju i podnoszenia jakości swojego życia.

Teoria transgresji ukazuje wizję człowieka, który dążąc do rozwijania samego siebie, do realizacji wytyczonych planów niejednokrotnie podejmuje duże ryzyko, czasem działa w osamotnieniu, niezrozumieniu, bywa, że odnosi sukces, zdarza się jednak i tak, że przychodzi mu zmierzyć się z goryczą porażki. Transgresjonista – dążący do osiągnięcia swoich celów – potrafi jednak, z typowym dla siebie uporem i wewnętrzną motywacją działania, „podnieść się z kolan” i rozpocząć kolejną walkę z kolejnymi granicami wyznaczanymi przez różnego rodzaju problemy i przeszkody.

Transgresje są działaniami wielowymiarowymi, dotyczą różnych sfer ludzkiego życia i zawierają w sobie różne aspekty tworzenia. Jak pisze A. Kapusta (2002: 185):

[...] transgresja jest nie tylko poszukiwaniem nowych idei, jest aktem rozbicia dotychczasowych ograniczeń i redefinicji własnej jaźni, to przekroczenie dotychczasowego sposobu bycia. Transgresja wiąże się z przyjmowaniem nowej dyspozycji myślenia, nowych postaw dotyczących tego, kim ktoś jest i jakie ma możliwości.

Inspiracja do badań nad zachowaniami transgresyjnymi tkwi również w związanej z nimi kategorii ryzyka: jego podejmowania, radzenia sobie z presją niepewności (co stanie się „po przekroczeniu granicy”), bilansowaniem zysków i strat podczas podejmowania decyzji: zostać tu gdzie jestem, czy – co typowe dla zachowań transgresyjnych – „wyjść poza” stan obecny (Ślaski, 2012: 54–56). Ryzyko jako zagadnienie psychologiczne badane i opisywane jest częściej przy okazji zachowań typowych dla hazardu niż w odniesieniu do działań twórczych, innowacyjnych, typowych dla transgresji.

To tylko wybrane powody, dla których badacze podejmują wyzwanie empirycznego poznawania działań transgresyjnych. O transgresjach wciąż więcej mówi się i pisze (teoretycznie) aniżeli poddaje badaniom empirycznym. W odniesieniu do tego fenomenu wiele pytań nadal pozostaje bez wyczerpujących odpowiedzi, co stwarza szerokie perspektywy dla pionierskich projektów i eksploracji badawczych. Warto dodać, iż specyfika i uwarunkowania transgresji dostarczają argumentów za poznawaniem ich zgodnie z założeniami jakościowej strategii badawczej.

Jak przekonuje K.J. Szmidt (2009: 6), właśnie

[...] aktywność twórcza, jak prawie żadna inna nadaje się specjalnie do badań jakościowych, których celem jest poszukiwanie istotnych znaczeń i uwarunkowań podmiotowych i środowiskowych działań człowieka. Chcąc zrozumieć, trafnie opisać i klarownie wyjaśnić tak złożony fenomen ludzkiego działania jakim jest twórczość nie wystarczy [...] zrobić szereg zakrojonych nawet na wielką skalę i liczbę badań testowych – trzeba z twórcami rozmawiać [...], trzeba też pytać ich, czy nasze ustalenia są prawdziwe.

W kontekście specyfiki analizowanego zagadnienia konfrontacja z osobą dokonującą działań transgresyjnych i „weryfikacja” trafności odbioru jej przekazu jest niezwykle istotna ze względu na wysoce subiektywne doświadczanie i odczuwanie przez człowieka zarówno „granic” (to co dla

jednej osoby jest granicą, może nie mieć takiego znaczenia dla innej) oraz ze względu na bardzo osobisty wymiar nadawania znaczenia transgresyjności działaniom podejmowanym przez człowieka (działanie postrzegane przez jednego człowieka jako transgresyjne może nie mieć takiego statusu w przypadku innej osoby).

Trudności w badaniu transgresji wiążą się nie tylko z subiektywnym nadawaniem znaczeń różnego rodzaju sytuacjom i działaniom. Samo pojęcie „transgresji” postrzegane jest jako niejasne, mętne. R. Kolarzowa (2000: 89) zwraca uwagę, że

[...] pytanie o transgresję jest wysoce kłopotliwe; po części dlatego, że pojęcie to stało się jednym z tych słów kluczy, które nadużywane w przeświadczeniu, że „pasują do wszystkiego”, w końcu stają się wytrychami. Posługiwanie się tym pojęciem, nawet intuicyjne, tzn. bez właściwego zdefiniowania go również jest ryzykowne i dla tej przyczyny, że wspomniane uprzednio zbyt rozrzucone użycie nadzwyczaj trwale ograniczyło jego kontekst.

Dlatego też dla pokonania różnego rodzaju wątpliwości oraz metodologicznej poprawności badań nad transgresjami niezwykle istotne są uściślenia terminologiczne. Istotną metodą badawczą w próbach poznawania różnych aspektów działań transgresyjnych (motywów, przebiegu, emocji, skutków) jest studium przypadku, w którym stosuje się wiele różnych technik badawczych do pozyskania informacji o interesującym nas zagadnieniu i jego sferze kontekstualnej (Yin, 2015: 48).

Obiecująca w poznawaniu transgresji wydaje się być metoda autobiograficzna jako specyficzna odmiana metody biograficznej. Przyjmuje się, że właśnie autobiografia, czyli „kompleksowe spojrzenie na swoje życie przez dany podmiot – jest podstawą, na której to życie może być najlepiej zrozumiane przez innych” (Kohli, 2012: 128).

Techniką badawczą umożliwiającą zdobywanie informacji o przebiegu życia osób dokonujących transgresji może być autobiograficzny wywiad narracyjny. Jest to najczęściej współcześnie stosowana forma wywiadu otwartego. Traktowany jest on jako „standard w pedagogicznym i socjologicznym badaniu biografii” (Kruger, 2007: 163). Tekst autobiograficzny pojmowany jest nie tylko jako rekonstrukcja, ale i konstrukcja życia lub też jako ustanawianie własnego „ja”. Tak jak w konstruktywistycznej wizji człowieka, tak również w tej metodzie/technice badawczej człowiek/narrator jest konstruktorem/architektem własnej wiedzy, nadającym znaczenia (w opisywanym przypadku znaczenia granic/transgresji) swoim przeżyciom/doświadczeniom. Transgresje są bowiem specyficznym „stanem mentalnym”, którego istota tkwi w „doświadczeniu granicy i jej przekraczaniu” (Nosal, Kozielecki, 2011: 21). O tych stanach, odczuciach, emocjach, o tym co działo się wokół granicy, przed czy w trakcie przekraczania oraz po przejściu „poza” jej mentalne lub realne „linie”, opowiedzieć może najlepiej ich autor/narrator. Warto zwrócić uwagę również na to, że różnego rodzaju

granice widać lepiej z perspektywy czasu, gdy sięgając pamięcią wstecz człowiek jest w stanie określić „jak wiele przeszedł”, „jak wiele pokonał”, by osiągnąć swój cel.

Jak zauważa F. Schütze (2012: 193),

[...] opowieść autobiograficzna nie odzwierciedla rzeczywistości społecznej czy biograficznej niczym fotografia, przeciwnie wyraża ją w sposób refraktywny, czasem wyłącznie symptomatyczny. Jednak z drugiej strony istnieją trwałe, formalne struktury opowieści autobiograficznej, które są ściśle związane z podstawowymi formami autobiograficznych doświadczeń historii życia jako całości. A struktury te stanowią podstawę do empirycznie potwierdzonej analizy spontanicznych autobiograficznych narracji posiadających zdolność wyrażania doświadczeń w historii życia oraz rozwoju tożsamości.

*

Transgresje jako wyraz ludzkiej siły w pokonywaniu różnego rodzaju barier i trudności, a także przejaw zdolności do szeroko pojętej twórczości w myśleniu i działaniu stanowią ciekawy, inspirujący i wciąż niewyczerpany teren eksploracji badawczych, prowadzonych zwłaszcza w nurcie badań jakościowych związanych z poznawaniem i rozumieniem ludzkiego działania, które – jak w przypadku transgresji – wciąż wymaga odpowiedzi na pytania: Dlaczego? Jak? Dokąd? Jak daleko jeszcze...?

Why do transgressive activities intrigue and inspire to do research (also) autobiographical?

Summary

Transgressions as creative, innovative, expansive activities that involve going „beyond” the existing knowledge, skills, and attainment of human beings are an affirmation of human ability for continuous development, and thus involve crossing different barriers and transcending following borders. The issue of transgression and its various aspects – from the motives of taking such actions through their mechanisms and effects, inspires scientists both for theoretical considerations and for empirical research, especially in the qualitative realm, where autobiographical research can play a special role in transgression, giving transgressors the possibility of narrative transmission. And researchers have the opportunity to gain knowledge: why?, how, and what effect? – as they were undertaking transgressive activities. The purpose of the study is to make a brief outline of the nature, types and motives of transgression, and to look for sources of research, inspiration for this phenomenon, taking into account both the difficulties and the possibilities of their exploration in the field of qualitative research, mainly of autobiographical kind.

Keywords: transgression, inspiration, autobiographical research.

Słowa kluczowe: transgresja, inspiracja, badania autobiograficzne.

Bibliografia

- Arnaud A., Excoffon-Lafarge G. (1984), *Transgresja i doświadczanie granic*, [w:] M. Janion, S. Rosiek, *Osoby*, Gdańsk, s. 322–326.
- Bartosz B., Keplinger A., Straś-Romanowska M. (red.) (2011), *Transgresje – innowacje – twórczość*, Wrocław.
- Chmielińska A., (2015), *Znaczenie zasobów psychospołecznych w dokonywaniu twórczych transgresji pedagogicznych. Studia indywidualnych przypadków beyonders*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. K.J. Szmidta w Katedrze Badań Edukacyjnych UŁ, Łódź.
- Czerwińska M. (2000), *Autobiograficzny trójkąt: świadectwo, wyznanie i wyzwanie*, Kraków.
- Deleuze G. (2004), *Foucault*, Wrocław.
- Dobrowolowicz W. (2008), *W stronę portretu transgresjonisty*, [w:] I. Pufal-Struzik (red.), *O przekraczaniu granic własnych ograniczeń*, Kraków, s. 23–34.
- Foucault M. (1977), *Archeologia wiedzy*, Warszawa.
- Giza T. (2008), *Procesy samokształtowania jako działania transgresyjne człowieka*, [w:] I. Pufal-Struzik (red.), *O przekraczaniu granic własnych ograniczeń*, Kraków, s. 49–58.
- Jenks Ch. (2003), *Transgression*, London.
- Kapusta A. (2002), *Filozofia ekstremalna. Wokół myśli krytycznej Michela Foucaulta*, Lublin, s. 183–185.
- Kohli M. (2012), *Biografia: relacja, tekst, metoda*, [w:] K. Kaźmierska (red.), *Metoda biograficzna w socjologii: antologia tekstów*, Kraków.
- Kolarzowa R. (2000), *Przekroczyć estetykę: tragiczność jako kategoria transgresyjna w poezji i muzyce początku*, Kraków.
- Kozielecki J. (1983), *Działania transgresyjne: przekraczanie granic samego siebie*, „Przegląd Psychologiczny”, nr 3, s. 505–517.
- Kozielecki J. (1987), *Koncepcja transgresyjna człowieka*, Warszawa.
- Kozielecki J. (1988), *O człowieku wielowymiarowym*, Warszawa.
- Kozielecki J. (1997), *Transgresja i kultura*, Warszawa.
- Kozielecki J. (1998), *Zarys koncepcji transgresyjnej człowieka*, „Studia Socjologiczne”, nr 3–4, s. 99–128.
- Kozielecki J. (2004), *Spółczesność transgresyjna: szansa i ryzyko*, Warszawa.
- Kozielecki J. (2007), *Psychotransgresjonizm: nowy kierunek psychologii*, Warszawa.
- Kruger H.H. (2007), *Metody badań w pedagogice*, Gdańsk.
- Limont W. (2011), *Teoria dezintegracji pozytywnej Kazimierza Dąbrowskiego a zdolności, twórczość, transgresja*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prace Psychologiczne”, 0137-110X, nr 60, s. 95–108.
- Nosal C. (2001), *Psychologia myślenia i działania menedżera: rozwiązywanie problemów, podejmowanie decyzji, kreowanie strategii*, Wrocław.
- Nosal C., Kozielecki J. (2011), *Teoria transgresji po 30 latach: główne założenia, problemy i niektóre mechanizmy transgresji*, [w:] B. Bartosz, A. Keplinger, M. Straś-Romanowska M. (red.) *Transgresje – innowacje – twórczość*, Wrocław.
- Pufal-Struzik I. (red.), (2008), *O przekraczaniu granic własnych ograniczeń*, Kraków.
- Szmidt K.J. (2003), *Współczesne koncepcje wychowania do kreatywności i nauczania twórczości: przegląd stanowisk polskich*, [w:] K.J. Szmidt, *Dydaktyka twórczości: koncepcje – problemy – rozwiązania*, Kraków.
- Szmidt K.J. (red.) (2009), *Metody pedagogicznych badań nad twórczością: teoria i empiria*, Łódź.

-
- Schütze F. (2012), *Analiza biograficzna ugruntowana empirycznie w autobiograficznym wywiadzie narracyjnym. Jak analizować autobiograficzne wywiady narracyjne*, [w:] K. Kaźmierska (red.), *Metoda biograficzna w socjologii: antologia tekstów*, Kraków.
- Ślaski S. (2012), *Motywacyjno-osobowościowe wyznaczniki zachowań transgresyjnych i ochronnych*, Warszawa.
- Yin R.K. (2015), *Studium przypadku w badaniach naukowych: projektowanie i metody*, Kraków.
- Żłobicki W. (2014), *Transgresje w edukacji*, t.1, Kraków.